

Archeologija Vilniaus universitete

Aleksiejus Luchtanas

Archeologijos mokslas Vilniaus universitete turi senas ir galias tradicijas. Tarp senojo universiteto sienų gimė idėjos, vertinančios nerašytinius šaltinius kaip sudėtinę istorijos mokslo šaltinių dalį. Čia buvo parašyti pirmieji straipsniai, raginantys visuomenę domėtis senovės palikimu, rinkti senienas. Universiteto patalpose dar XIX amžiaus viduryje veikė Vilniaus laikinoji archeologinė komisija ir Senienų muziejus. Šios institucijos, jų organizatorių manymu, turėjo ateityje peraugti į atkuriamą universitetą. Tačiau politinė situacija buvo nepalanki, archeologijos mokslas visą XIX amžių buvo turtingų mėgėjų užsiėmimas. Tik XX amžiuje, atkūrus universitetą, pirmą kartą Lietuvos teritorijoje pradėta rūpintis archeologijos mokslo dėstymu bei specialistų rengimu.

Iki šiol universitetinis archeologijos mokslas sulaukė tik kelių trumpų straipsnių (P. Kulikauskas. 1981. 111–118) arba tiesiog lakoniškai paminėtas bendro pobūdžio universiteto istorijos veikaluose (VUI 1803–1940, 1977, p. 178–179, 263, 267; VUI 1940–1979, 1979, p. 39, 69–70, 397). Bene išsamiausiai, remiantis archyvų medžiaga, nušviesta archeologijos raida Vilniaus Stepono Batoro universitete 1919–1939 metais (L. Šabajevaitė, 1980, p. 95–107).

Universitetinio archeologijos mokslo raidoje išskiria keli etapai: 1919–1940 metai – pirmieji bandymai dėstyti archeologines disciplinas ir rengti specialistus; 1944–1990 metai – sovietų okupacijos laikotarpis, kai su pertraukomis veikė Archeologijos katedra ir buvo rengiami specialistai, laikotarpis nuo 1990 metų, kai po Archeologijos katedros atkūrimo pradėtas sistemingas archeologų rengimas, suformuota atskira specialybė.

Archeologija Lietuvos universitetuose 1919–1940 metais

Vilniaus Stepono Batoro universitetas*

Jau 1919 metais Stepono Batoro universiteto Humanitariniame fakultete buvo numatyta įkurti klasikinės archeologijos katedrą. Atidarius universitetą, buvo įkurtos dvi archeologijos katedros – priešistorinės ir klasikinės. Tačiau Priešistorinės archeologijos katedra, kuri turėjo nagrinėti ikiistorinių laikų vietines senienas, iš pat pradžių veikė nesėkmingai. Pradėjęs dirbti šioje katedroje žymus antropologas prof. Julyanas Talko-Hryniewiczzius skaitė paskaitas tik 1920/1921 mokslo metais. Vėliau katedra neveikė, ir, nesuradus profesoriaus, 1923 metais buvo panaikinta. Humanitarinio fakulteto taryba, atsižvelgdama į senas archeologijos mokslo tradicijas Vilniaus krašte, į būtinumą vykdyti sistemingus tyrinėjimus bei rengti specialistus, nuo 1924 iki 1938 metų susirašinėjo su Švietimo ministerija, įvairiais Lenkijos universitetais. Tačiau tai nedavė teigiamų rezultatų (L. Šabajevaitė, 1980, p. 96–97). Teko tenkintis bendrais valandininkų skaitomais kursais. 1927/1928–1931/1932 mokslo metais tokius kursus skaitė iš Varšuvos atvykstantis prof. W. Antoniewiczzius, 1937/1938–1938/1939 mokslo metais Vilniaus universiteto archeologijos muziejaus adjunktė dr. H. Cehak-HoHubowiczowa. Tik 1939 metais iš keturių pretendentų buvo rasta tinkama kandidatūra, ir Priešistorinės archeologijos katedros profesoriaus vietą turėjo užimti Poznanės universiteto auklėtinis, vienas žymiausių Lenkijoje prieškarinio ir pokario laikotarpių Vidurio Europos priešistorinės archeologijos žinovų Konradas Jazdzewskis. Tačiau prasidėjęs Antrasis pasaulinis

*Archeologijos mokslo raida lenkų okupuotame Vilniaus krašte, kur 1919–1939 metais veikė Stepono Batoro universitetas, yra neatsiejama nuo Lietuvos archeologijos mokslo. Kalbėdami apie archeologiją Vilniaus universitete tuo metu galime ją vertinti kaip bendrą lenkų–lietuvių–baltarusių mokslo raidos etapą

karas neleido jam užimti katedros vedėjo vietos ir Priešistorės archeologijos katedra Stepono Batoro universitete taip ir nebuvo atkurta (A. Abramowicz, 1991, p. 124; Z. Wójcik, 1997, p. 305–314).

Gerokai sėkmingesnė buvo Klasikinės archeologijos katedros veikla, nors ši katedra 1924 metais, taip pat nesuradus profesoriaus, buvo laikinai uždaryta. Tolesnė Klasikinės archeologijos katedros veikla susijusi su prof. Rajmundo Aleksandro Gostkowskio vardu. 1929–1937 metais jis kasmet buvo samdomas katedros vedėju pagal sutartį, o 1937 metais išrenkamas Stepono Batoro universiteto ekstraordinariu profesoriumi. R. Gostkowski 1903–1907 metais studijavo klasikinę filologiją ir archeologiją Krokuvos Jogailos universitete, 1925 metais ten gavo filosofijos daktaro laipsnį. R. Gostkowski gilino žinias Prancūzų institute Atėnuose, buvo gerai susipažinęs su Anglijos, Austrijos, Vengrijos, Vokietijos, Graikijos ir Turkijos muziejais. Vilniaus universitete R. Gostkowski dėstė klasikinės archeologijos ir meno istorijos kursus, ypač daug dėmesio skyrė Italijos archeologijai, sekė naujausių tyrinėjimų duomenis (R. Gostkowski, 1927). Kai kurios paskaitų temos išėjo kaip specialūs moksliniai darbai (R. Gostkowski, 1928, 1936). Prie klasikinės archeologijos seminaro buvo nemaža biblioteka studentams. Pokario metais, nuo 1945 metų gegužės, R. Gostkowski užėmė klasikinės archeologijos katedros profesoriaus vietą naujai įkurtame Lodzės universitete, pasikvietė čia asistente vilnietę Wandą Rukóyzo (A. Abramowicz, 1991, p. 143).

Lauko tyrinėjimo darbus aktyviai vykdė prie Humanitarinio fakulteto įsikūręs universiteto Archeologijos muziejus. Muziejaus eksponatų pagrindą sudarė išlikę dar 1856 metais įkurto Senienų muziejaus rinkiniai, žymi dalis XIX a. pabaigos–XX a. pradžios F. Pokrovskio, P. Rykovo ir kitų tyrinėjimų medžiagos. Po nesėkmingų marionetinės V. Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybės pastangų 1919 metais įkurti Vilniuje darbo universitetą ir Istorijos-etnografijos muziejų išlikę radiniai 1921 metais buvo perduoti Universitetui ir sudėti patalpoje Pilies g., 11. Radiniais ėmė rūpintis turintis archeologo darbo patirtį kultūros istorikas, bibliotekininkas M. E. Brenszteinas. 1925 metais Humanitarinio fakulteto dekanas prof. J. Oko iniciatyva eksponatus pradėta tvarkyti. 1926–1932 metais archeologinius eksponatus tvarkė atvykstantys skaityti paskaitų Varšuvos universiteto prof. W. Antoniewiczus. Ši medžiaga buvo išsamiai

aptarta jo straipsnyje, apibendrinančiame Vilniaus krašto proistorę ir ankstyvąją istoriją (W. Antoniewicz, 1930, p. 103–123). Muziejaus veikla suaktyvėjo jau 1930/1931 mokslo metais, tačiau oficialiai jis buvo atidarytas 1933 metų gruodžio 4 dieną. Muziejaus vadovu buvo prof. J. Oko, nuo 1935 metų adjunktą dirbo H. Cehak-Hoľubowiczowa, o nuo 1938 metų – asistentu W. Hoľubowiczius. Be turtingo Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės archeologijos skyriaus, muziejuje buvo nedidelis, bet įdomus Graikijos ir Egipto archeologijos skyrius. Jame buvo radinių, surinktų 1861 metais grafo Michaľo Tyszkiewicziaus ekspedicijos metu. M. Tyszkiewiczius, gavęs Egipto vicekaraliaus Mohammedo Said Pašos leidimą, atliko kasinėjimus Karnake. Jie buvo nutraukti vetavus žymiam egiptologui Mariettei. M. Tiškevičiaus kolekciją papildė grafo K. G. Branickio radiniai iš Tebų. 1898 metų gruodžio mėnesį šią kolekciją papildė dar du sarkofagai su mumijomis, padovanoti Verkių savininko kunigaikščio Hohenloe. Visi šie eksponatai išliko Pirmojo pasaulinio karo metais ir galiausiai atiteko Universiteto muziejui (W. Hoľubowicz, 1933, p. 7–8). Trečiąjį muziejaus skyrių sudarė XVI–XIX amžiaus vaizduojamojo meno kūriniai. Pagrindinis muziejaus uždavinys buvo ne visuomenės supažindinimas su archeologija, bet medžiagos panaudojimas mokymui. Tad jo funkcijos panašesnės į mokymo kabineto. Nuo 1937 m. muziejus leido archeologijos metraštį („Rocznik archeologiczny“) – pirmą specializuotą Lietuvos universitetų archeologijos leidinį. Aktyviausia muziejaus veikla – archeologinių kasinėjimų Vilniaus krašte organizavimas. Kasinėjimams vadovavo Helena Cehak-Hoľubowiczowa, kilusi iš Lvovo. Ji studijavo Jono Kazimiero universitete pas žymų akmens amžiaus specialistą prof. Leoną Kozłowski. 1930 metais apgynusi daktarą, H. Cehak-Hoľubowiczowa nuo 1931 metų dirbo Klasikinės archeologijos katedros vyr. asistente Vilniaus universitete, o nuo 1935 metų – Archeologijos muziejaus adjunkte. Jos vyras, baigęs Vilniaus universitete žurnalistiką, nuo 1933 metų aktyviai dalyvavo studentų proistorikų būrelio veikloje, kasinėjimuose, nuo 1938 metų pradėjo dirbti asistentu Universiteto muziejuje. H. ir W. Hoľubowicziai dirbo muziejuje iki pat Stepono Batoro universiteto uždarymo 1939 metų gruodžio 15 dienos. Vėliau perėjo į Vilniaus miesto muziejų. Nuo 1946 metų H. ir W. Hoľubowicziai dirbo Torunės M. Koperniko universitete, R. Jakimowicziaus vadovaujame

proistorės skyriuje, abu tapo profesoriais (A. Abramowicz, 1991, p. 143). Universiteto muziejaus ekspedicijoje taip pat dalyvavo 1932/1933 mokslo metais įkurto studentų proistorikų ratelio nariai: Irma Hansen-Kucharska, Józefas ir Maria Kojdeckiai, Franciszka Reutówna, Janina Marcinkiewiczówna, Wanda Jagodzianka. Deja, Antrojo pasaulinio karo audrų išblaškyti, jie netesė archeologų darbo pokario metais.

Universiteto archeologijos muziejus tapo ne tik gera studentų mokykla, bet ir rimtų lauko kasinėjimų baze, kasmet tyrinėjimams buvo skiriama 1000 zlotų (1934/1935 mokslo metais – 1500 zlotų). Tyrinėjimai daugiausia vykdėti Vilniaus krašto laidojimo paminkluose. Kasmetiniai ekspedicijų maršrutai nusitęsavo iki 1000 km baltų–slavų etniniame paribyje, Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose, dabartinėje Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. Kruopščiai tyrinėti tokie žymūs pilkapynai Lietuvoje kaip Karmazinai, Senieji Maceliai, Jašiūnai, Plikiškės, Žingiai, Nemenčinė, Pakrauglė, Paraisčiai, Sausiai (Bezvodna, Maišynės vnk.), plokštinis kapinynas Šilėnuose. Vakarų Baltarusijoje buvo tyrinėti Lošos, Svinų, Navrų, Šklėnikovo, Kalinuvkos, Helenovo, Černievičių, Čabanų, Andriejevų, Kurhanų, Horaviškių, Žodiškių, Platovo, Raslo, Čurilovo, Viatos, Zalieskojės, Narušėvo, Uriečės, Podubnikų, Šo, Kisevo ir kiti pilkapynai (W. Hoľubowicz, 1937, p. 83–90). Tyrinėjimų metu sukaupta labai svarbi baltų–slavų etninio paribio pažinimui medžiaga, paaiškėjo Rytų Lietuvos pilkapių raidos etapai. Be laidojimo paminklų, H. ir W. Hoľubowicziai 1933 ir 1939 metais tyrinėjo erozijos ardamos Kreivosios pilies kultūrinius sluoksnius Kalnų parko teritorijoje Vilniuje ir 1937 metais – Gedimino kalną (nedideli žvalgomieji tyrinėjimai, susiję su pilies griuvėsių konservavimu) (W. Hoľubowicz, 1939, p. 27–35; В. Голубович, Е. Голубович, 1945, p. 114–125). Tyrinėjimai Kalnų parke buvo ypač svarbūs ankstyviesiems Vilniaus miesto raidos etapams pažinti, padėjo išspręsti ginčą dėl trečiosios – Kreivosios pilies egzistavimo Vilniuje. Be stacionarių kasinėjimų, kasmetinių žvalgomųjų ekspedicijų metu Universiteto archeologijos muziejus aptiko nemažai naujų akmens amžiaus stovyklaviečių, piliakalnių ir pilkapynų, patikslino F. Pokrovskio archeologinių žemėlapių duomenis. Tyrinėjimų medžiaga buvo inventorinama muziejuje, žymiausi nuodugniau tyrinėti paminklai aprašyti specialiuose straipsniuose (H. Cehak-Hoľubowiczowa, 1937, p. 5–51). Teigiamai

vertindami aukšto mokslinio lygio H. ir W. Hoľubowiczų publikacijas, vis dėlto turime pripažinti, kad jų pateiktos etninės interpretacijos dažnai neobjektyvios, konjunktūrinio pobūdžio, priklausančios nuo sparčiai besikeičiančios Vilniaus krašto politinės situacijos.

Pažymėtina, kad tyrinėjimų metodika buvo gana aukšto mokslinio lygio, gyvenvietės buvo kasamos dideliais plotais, atliekama kokybiška fiksacija. Skelbdami medžiagą autoriai stengėsi kuo išsamiau analizuoti radinį arba paminklą. Tarkinant įvairių Universiteto padalinių darbuotojams buvo atliekami antropologiniai tyrimai (Normaliosios anatomijos katedra, prof. Adamas Wrzosekas, vadovas prof. Michaľas Reicheris), nustatoma metalo dirbinių cheminė sudėtis (Techninės chemijos katedra, prof. Witoldas Kraszewskis), atliekama keramikos mikrošlifų analizė (Mineralogijos katedra, prof. Stanisławas Maľkowski), paleobotaniniai tyrimai ir kiti. Visi radiniai iš H. ir W. Hoľubowiczų kasinėjimų išliko ir dabar saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

Kauno Vytauto Didžiojo universitetas

Archeologų rengimas Kauno universitete, kaip ir Vilniuje, iš esmės nebuvo išspręstas. Humanitarinių mokslų fakultete ilgą laiką buvo tik dvi katedros. Lietuvos istorijos katedrai (vadovas prof. J. Yčas, vėliau prof. I. Jonynas) priklausė archeologijos seminaras, kuriam vadovavo prof. E. Volteris. Jo skaitomas archeologijos kursas studentams buvo neprivalomas. Siekiant pagerinti archeologijos dėstymą, buvo kviečiami svetimšaliai mokslininkai. 1923/1924 mokslo metais Lietuvos (baltų) senienų kursą skaitė žymus senosios rusų archeologijos mokyklos atstovas iš Petrogrado prof. Aleksandras Spicynas. Buvo išleisti jo paskaitų konspektai, ilgą laiką išlikę kaip pagrindinis Lietuvos archeologijos vadovėlis (А. Спицын, 1925, p. 112–171). Nesėkmingos buvo Kauno universiteto rektorius pastangos atgaivinti pagrindinės paminklosaugos įstaigos Lietuvos Respublikoje – Valstybės archeologijos komisijos veiklą.

Padėtis kardinaliai pasikeitė tik 1935 metais, kai spalio 1 dieną Humanitarinių mokslų fakulteto Etnikos katedros vyr. asistentu buvo išrinktas dr. Jonas Puzinas. Tai moderniosios archeologijos Lietuvoje kūrėjas, Haidelberge studijavęs proistorę, lyginamąją kalbotyrą bei klasikinę archeologiją ir dalyvavęs archeologiniuose kasinėjim-

muose. 1934 metų liepos 5 dieną pas prof. Ernstą Wahle J. Puzinas apgynė disertaciją Lietuvos archeologijos istorijos ir tautinio atgimimo tema, už kurią jam buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis. J. Puzinas pradėjo skaityti istorikams archeologijos pagrindų, Lietuvos ir baltų kraštų proistorės pagrindinius bei epizodinius kursus: Lietuvos archeologijos istoriją, Vilniaus krašto proistorę, indoeuropiečių problematiką ir kt. Kartu dirbdamas ir Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje priešistorinio skyriaus vedėju, J. Puzinas organizavo ardomų Kauno apylinkių ir kitų Lietuvos regionų laidojimo paminklų – Eigučių, Kuokšių, Rimaisų, Veršvų, Sargėnų, Upytės ir kitų tyrinėjimus. Tyrinėjimuose pirmieji jo studentai P. Kulikauskas, R. Volkaitė, R. Jablonskytė, M. Alseikaitė pradėjo puikią lauko darbų praktiką, susipažino su tuo metu moderniausia kasinėjimų metodika. 1939 m. gruodžio 15 dieną J. Puzinas buvo išrinktas docentu ir, perkeliant humanitarinių mokslų fakultetą, išvažiavo dirbti į Vilnių (A. Mažiulis, 1983, p. 15, 18).

Archeologija Vilniaus universitete nuo 1940 metų

1940 metais Vilniaus universiteto Etnikos katedra buvo padalyta į atskiras Etnologijos ir Archeologijos katedras. Tų pačių metų rugsėjo 20 dieną J. Puzinas buvo išrinktas Archeologijos katedros vedėju, o nuo 1941 metų paskirtas ekstraordinariu profesoriumi, kartu užėmė ir Archeologijos muziejaus vedėjo pareigas. Rengiant pirmuosius profesionalius archeologus, buvo organizuojami proseminarai, seminarai ir muziejinės pratybos. Pratyboms vadovavo ir proseminarus vedė J. Puzino mokinė Archeologijos katedros asistentė R. Volkaitė (P. Kulikauskas, 1981, p. 113). Pirmoji sovietinė okupacija bei prasidėjęs Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karas iš karto nenutraukė archeologų rengimo Vilniaus universitete. J. Puzinas nuo 1941 m. birželio 26 dienos iki pat pasitraukimo į Vakarų 1944 metų liepos 3 dieną ėjo humanitarinių mokslų fakulteto dekaną pareigas. Jo tema „Senasis geležies amžius Lietuvoje“ Ostlando įgaliotinis mokyklų reikalams priskyrė prie svarbių ūkiui (VUI 1940–1979, 1979, p. 38). 1942 metais archeologijos studijas baigė pirmieji J. Puzino mokiniai, pradėti rengti dar Vytauto Didžiojo universitete Kaune. Tai R. Volkaitė, R. Jablonskytė, P. Kulikauskas ir M. Alseikaitė (J. Puzinas, 1983, p. 646). Sunkiais karo metais jie įsitraukė į archeologinę veiklą, parengė pirmąsias pub-

likacijas, nubrėžusias būsimų rimtų studijų pagrindines gaires ir mokslinius interesus. M. Alseikaitė-Gimbutienė 1944 metais Vilniaus universitetui įteikė savo veikalą „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“, bet apginti jo Lietuvoje jau nespėjo. Karo pabaigoje Lietuvos archeologija patyrė sunkių smūgių. 1944 metais, jausdami grįžtančio stalininio režimo grėsmę, pačiame kūrybinių jėgų žydėjime į Vakarų pasitraukė J. Puzinas ir viena gabiausių jo mokinių M. Alseikaitė-Gimbutienė.

1944 metų rudenį, pradėjus naujuosius mokslo metus, buvo paskelbta, kad Vilniaus universitete bus rengiami archeologai. Į darbą turėjo įsitraukti jauni, ką tik baigę studijas specialistai – P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė. Dirbti buvo nelengva, nes, kaip rašo P. Kulikauskas (1981, p. 113), nebuvo marksistinių archeologijos vadovėlių, trūko kitų priemonių. Bene vienintelis vadovėlis buvo Leningrado archeologo V. Ravdoniko „Pirmąsios visuomenės istorijos“ dvitomis (В. И. Равдоникас. 1939; 1947). Apie vadovėlio autoriaus pažiūras galime spręsti iš jo straipsnių, vertinančių ketvirtojo dešimtmečio archeologiją pačioje Sovietų Sąjungoje. „Archeologija, deja, pas mus buvo laikoma trečia eile mokslinio fronto sritimi, ir revoliucinio marksizmo mokslinės pajėgos negalėjo būti nukreiptos į šią, likusią beglobę, sritį. Todėl mūsų mokslas ilgą laiką buvo likęs svetimose rankose. Be to, prie jo prisiplakė antimarksistiniai elementai, išstumti iš kitų, marksistiškai sutvirtėjusių visuomenės mokslų, o kartais tiesiog „senienų mylėtojai“, nieko bendro neturintys su mokslu, kilę iš buržuazinės arba aristokratų aplinkos.“ (В. И. Равдоникас, 1931, p. 5–6) Tokią etiketę nesunkiai galima buvo priklijuoti kiekvienam Lietuvos archeologui, nes visi jie buvo kilę iš „buržuazinės“, sovietų ideologų vadinamos „fašistinės smetoninės Lietuvos“. Tad neatsitiktinai turėjo pasirodyti Lietuvos archeologų plunksnai priklausantys straipsniai „Lietuvos archeologijos mokslo klausimai draugo J. V. Stalino darbų kalbų mokslo klausimais šviesoje“ (P. Kulikauskas, 1952, p. 168–178; 1953, p. 186–198). Sovietinės archeologijos fenomeną visos „imperijos“ mastu specialioje monografijoje išsamiausiai įvertino Sankt Peterburgo archeologas L. Kleinas (Л. С. Клейн, 1993), tačiau ji pasirodė jau žlugus „imperijai“. Tuo tarpu dar 1958 m. J. Puzinas, apžvelgdamas Tarybų Lietuvos archeologų darbus, pažymėjo: „...proistorikams nusmaigstyto darbo

gairės dažnai buvo kilnojamos iš vienos vietos į kitą: pradžioje, aiškinant etninius klausimus, teko derintis prie N. J. Marro sukurtų teorijų, 1950 m. pasmerkus jo mokslo, staiga reikėjo pasukti į J. Stalino nustatytas vėžes kalbotyrai, o N. S. Chruščiovui nuvainikavus Staliną – vėl vengti jo vardo“ (J. Puzinas, 1983, p. 643). Nesunku ir pasimesti. Tad sovietinio laikotarpio Lietuvos archeologijai būdingas empirinis tyrimų lygis, temų siaurumas, vengimas nagrinėti net marksistinio-lenininio mokslo skatinamas temas (gamybą, visuomenės struktūrą, paleoekonomiką). Prioritetas suteikiamas šaltiems skelbti, faktologijai. Socializmo sistemos sąlygomis buvo varžoma individualybė, žalojamas mokslininkų mąstymas. Ilgą laiką vienintelis teorinis veikalas buvo sėkmingai dirbusios universitete R. Volkaitės-Kulikauskienės straipsnis „Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje“ (R. Volkaitė-Kulikauskienė, 1955, p. 120–138). Labai neigiamą įtaką darė ir „geležinė uždanga“, ilgiems dešimtmečiams išbraukusi Lietuvos archeologiją iš europinio konteksto. Tik Chruščiovo „atšilimo“ laikais situacija pradėjo gerėti.

Nors jau 1949 metais archeologiją baigė pirmoji pokario metais diplomuota specialistė K. Gabriūnaitė, dažnas katedros reorganizavimas nepagerino archeologų rengimo. 1947 metais Archeologijos katedra kartu su Etnografijos ir Meno istorijos katedromis jungiama į Muzeologijos katedrą. Ši 1949 metais reorganizuojama į Archeologijos ir etnografijos katedrą. Jai iki 1962 metų vadovavo doc. R. Volkaitė-Kulikauskienė, o nuo 1962 metų – doc. P. Kulikauskas. Tuo metu studentams buvo skaitomi „Archeologijos pagrindų“ (visiems istorikams), „Archeologijos tyrinėjimų metodikos“, „Akmens amžiaus“, „Lietuvos archeologijos“, „Slavų-rusų archeologijos“ (archeologijos specializacijos studentams) kursai. Vasaros metu buvo organizuojamos lauko tyrinėjimų praktikos. Nuo pat pirmųjų pokario metų Vilniaus universiteto archeologai įsitraukė į lauko tyrinėjimų darbus. Iš žymiausių tyrinėtų objektų paminėtini: Kaukų, Kunigiškių-Pajavonių, Obelytės, Punios, Sudargo, Varnupių, Žiegždrių, Mindaugo sosto ir Pilies kalno Kernavėje piliakalniai bei šalia kai kurių esančios gyvenvietės. Nemažai piliakalnių ir gyvenviečių tyrinėjo jungtinės universiteto ir Lietuvos istorijos instituto ekspedicijos. Kiek mažiau tyrinėta laidojimo paminklų. Paminėtini Migonių, Papiškių, Pučkalaukio, Vilkiutinio, Rudesos, Kernavės pilkapynai, Mozūrų kapinynas ir kiti.

Šis laikotarpis, nepaisant humanitarinių mokslų politizacijos, buvo gana sėkmingas – parengta apie 50 archeologų, nemažai jų dirba šioje srityje ir dabar. 1966 metais archeologų rengimas buvo drastiškai nutrauktas. Archeologijos ir etnografijos katedra buvo panaikinta, o jos vietoje įsteigta Lietuvos TSR istorijos katedra, kuriai pradžioje vadovavo akademikas prof. J. Žiugžda. Daugiau kaip dešimtmetį archeologai Lietuvoje nebuvo rengiami ir tik vienam kitam buvo leista išimties tvarka rašyti kursinius ir diplominius darbus archeologine tematika (P. Kulikauskas, 1981, p. 114). Tokia padėtis, kai nė vienoje Lietuvos aukštojoje mokykloje nebuvo rengiami archeologai, o archeologija, kaip mokslas, buvo išstumta iš universiteto, negalėjo trukti ilgai. Perėmęs katedros vedėjo pareigas doc. J. Dobrovolskas atgaivino archeologų rengimą, ir nuo 1973 m. į Istorijos fakultetą papildomai buvo priimta 10 studentų. Jie, vengiant itin nemėgstamo tuometinių universiteto vadovų pavadinimo „archeologai“, tvarkaraščiuose buvo vadinami muziejininkais, o diplomuose „istorikais, istorijos ir visuomenės mokslų dėstytojais“. Nors iki 1978 metų Universitete dirbo vienintelis etatinis archeologas doc. P. Kulikauskas, specialistų rengimas buvo pakankamai aukšto lygio. Be P. Kulikausko skaitomų „Archeologijos pagrindų“, „Muziejininkystės“, „Lietuvos archeologijos“, bendrųjų kursų visiems istorikams ir „Pabaltijo archeologijos“ kurso specialistams, buvo pasitelktos geriausios specialistų jėgos iš kitų įstaigų, ypač tuometinio Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Archeologijos skyriaus. R. Volkaitė-Kulikauskienė skaitė „Archeologinių tyrinėjimų metodikos“, „Lietuvių materialinės kultūros IX–XVI a.“ kursus, R. Rimantienė „Akmens amžiaus“, A. Tautavičius „Metalų laikotarpio Lietuvoje“ ir „Archeologinių tyrinėjimų Lietuvoje istorijos“ kursus, V. Daugudis – „Lietuvos piliakalnių tyrinėjimai“. Kitų fakultetų darbuotojai taip pat padėjo rengti archeologus – G. Česnys skaitė „Antropologijos ir osteologijos pagrindus“, S. Janušonis „Lietuvos numizmatiką“. Specializantams pridėta papildoma archeologinė praktika, taip pat organizuojama muziejinė praktika, nemažai paskaitų ir pratybų vyko dabartinio Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologijos fonduose. Buvo leidžiama rašyti du, kartais tris kursinius ir diplominius darbus archeologine tematika. Siekiant įtraukti studentus į mokslinį darbą, buvo skatinama Studentų mokslinės draugijos veikla, o archeologijos būrelio nariams suda-

romos galimybės dalyvauti Sovietų Sąjungos studentų archeologų konferencijose. 1978 metais pradėjus eiti Lietuvos TSR istorijos katedroje asistento pareigas dar vienam archeologui, šio straipsnio autoriui, dalies valandininkų paslaugų atsisakyta, o pagrindinis paskaitų krūvis teko dviem etatiniams Universiteto archeologams. 1983 metais išėjus į pensiją doc. P. Kulikauskui, vėl liko tik vienas etatinis archeologas, skaitęs beveik visus prieš tai minėtus kursus bei vadovavęs studentų praktikoms. Padėtis pagerėjo nuo 1984 metų rudens, kai į Universitetą iš Vilniaus pedagoginio instituto perėjo dirbti doc. M. Michelbertas, o 1989 metais Universitete pradėjo dirbti dar du archeologai – A. Astrauskas ir A. Merkevičius. Tačiau, nepaisant Lietuvos TSR istorijos katedros archeologų ir etnografės prof. P. Dundulienės pastangų atkurti savarankišką archeologijos ir etnografijos katedrą, tuometinė Universiteto vadovybė tam priešinosi. Archeologijos mokslas neturėjo tokių privilegijų kaip įvairios marksistinės disciplinos ir komunistų partijos istorijos mokslas, gaunantys didžiąją dalį valandų mokymo programose. Archeologijos katedros taip ir nepavyko atkurti iki Lietuvos nepriklausomybės.

Archeologija Vilniaus universitete po Nepriklausomybės atkūrimo

Tik 1990 m. rugsėjo 1 dieną Vilniaus universitete buvo atkurta Archeologijos-etnologijos katedra, kurios vedėju tapo prof. M. Michelbertas. 1993 metais, tvarkant mokymo procesą, VU Senato sprendimu Archeologijos-etnologijos katedros pavadinimas pakeistas į Archeologijos katedrą, o nuo tų pačių metų rugsėjo 1 dienos įvesta savarankiška archeologijos specialybė. Dabar į archeologijos specialybę priimama iki 25 studentų. Studijos vyksta keliais etapais – ketverių metų bakalauro studijos ir dviejų metų magistrantūra. Nuo trečio kurso studentai gali pasirinkti vieną iš dviejų specializacijų – archeologo arba archeologo-restauratoriaus. Archeologo-restauratoriaus specializacijos studentams, be bendrų archeologijos disciplinų, skaitomi specialūs chemijos bei įvairių medžiagų konservavimo ir restauravimo kursai, P. Gudyno muziejinių vertybių restauravimo centre vyksta pratybos. Archeologus-restauratorius padeda rengti universitete pagal sutartis dirbantys aukščiausios kategorijos restauratoriai: L. Vedrickienė, B. Kunkulienė, G. Gleznienė, J. Lukšėnienė ir kt. 1997–1998 m. Archeo-

logijos katedroje dirbo šeši archeologai: katedros vedėjas prof. habil. dr. M. Michelbertas (pagrindinė tyrinėjimų sritis – senasis geležies amžius, numizmatika), mokslo asistentas A. Astrauskas (senasis ir vidurinysis geležies amžius Vidurio Lietuvoje), dr. A. Kuncevičius (viduramžių archeologija, paminklosauga), doc. dr. A. Luchtanas (ankstyvasis ir senasis geležies amžius, ankstyvieji viduramžiai, numizmatika), dr. A. Merkevičius (bronzos ir ankstyvasis geležies amžius), dr. V. Šimėnas (vidurinysis geležies amžius, prūsų archeologija). Antropologijos kursus archeologams skaito Medicinos fakulteto doc. dr. R. Jankauskas. Baigę magistro studijas, gabiausi studentai gali tęsti studijas keturių metų doktorantūroje. Dabar Archeologijos katedroje mokosi aštuoni doktorantai iš Lietuvos ir užsienio. Dalis jų įsitraukė į mokymo procesą, veda pratybas, skaito dalį paskaitų, susijusių su būsimų disertacijų temomis. Atkurta Archeologijos katedra daug prisidėjo rengiant aukščiausios kvalifikacijos archeologus. 1993–1997 m. apgintos aštuonios daktaro disertacijos: 1993 m. A. Merkevičius (Vilniaus universitetas*), A. Kuncevičius, G. Zabiela, S. Urbanavičienė (visi Lietuvos istorijos institutas), J. Genys (Mažosios Lietuvos istorijos muziejus), E. Svetikas (Kultūros paveldo inspekcija), 1994 m. V. Šimėnas (Vilniaus universitetas), 1997 m. A. Bliujienė (Lietuvos dailės muziejus).

Archeologijos katedros darbuotojų mokslinę veiklą atspindi jų publikacijos, dalyvavimas konferencijose Lietuvoje ir užsienyje. Kas dveji metai katedra organizuoja tradiciniais tapusius prof. J. Puzino skaitymus, dvi konferencijas, skirtas Vidurio Lietuvos archeologijai, surengė universitetinė Marvelės archeologinė ekspedicija. Archeologijos katedra užmezgė ryšius su įvairiais užsienio universitetais. Ypač aktyviai bendradarbiaujama su Varšuvos ir Krokuvos universitetų archeologais, vyksta apsikeitimas dėstytojais ir stažuotojais, studentai archeologai dalyvauja kasinėjant baltiškus paminklus Lenkijoje. Taip pat palaikomi ryšiai su Stokholmo (Švedija), Bambergo ir Kylio (Vokietija), Bergeno (Norvegija) universitetais. Dalis baigusių Vilniaus universitetą studentų tęsia studijas Heidelbergo (Vokietija) ir Orhuso (Danija) universitetuose.

Archeologijos katedroje sukaupta specializuota mokslinės literatūros biblioteka, kurioje yra vertingų pe-

*Čia nurodytos doktorantų darbovietės gynimo metu

riodinių archeologijos leidinių iš Lenkijos, Skandinavijos ir Vokietijos komplektų. Katedros bibliotekoje yra prof. M. Alseikaitės-Gimbutienės fondas, kurį sudaro jos publikacijos ir jai dedikuotų įvairių šalių autorių leidinių atspaudai. Gausų lenkiškos archeologinės literatūros fondą sudaro leidiniai iš likviduotos gen. V. Sikorskio istorijos instituto bibliotekos Glazge (Škotijoje), padovanoti Lenkijos ambasados Lietuvoje. Biblioteka nuolat papildoma vykstant aktyviems literatūros mainams su įvairiomis užsienio archeologinėmis institucijomis. Literatūra dažnai naudojasi ne tik universiteto darbuotojai bei studentai, bet ir Lietuvos archeologai.

Labai plati ir reikšminga archeologijos katedros veiklos sritis – lauko tyrinėjimo darbai. Kasmet universiteto dėstytojų ir doktorantų vadovaujamose ekspedicijose atlieka archeologinę praktiką pirmo kurso studentai istorikai ir visų kursų archeologijos specialybės studentai. Plačiu mastu nuo 1979 metų Vilniaus universitetas vykdo archeologinius tyrinėjimus Kernavėje (vad. doc. dr. A. Luchtanas). Šių tyrinėjimų pagrindu Kernavės istorijos muziejus, buvęs Trakų muziejaus filialas, reorganizuotas į savarankišką vienintelį Lietuvoje specializuotą Archeologijos ir istorijos rezervatinį muziejų. Kernavės ekspedicijoje jau nemažai metų, be Vilniaus universiteto studentų, atlieka praktiką pavieniai studentai iš Švedijos, Latvijos, Lenkijos, Vokietijos, Suomijos, JAV ir Kanados. Reikšmingi Senujų Trakų piliavietės archeologi-

Literatūra

1. Abramowicz A., 1991. Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek. Warszawa, Łódź.
2. Antoniewicz W., 1993. Czasy prehistoryczne i wczesnodziejowe Ziemi Wileńskiej. In: *Wilno i Ziemia Wileńska*, t. 1. Wilno.
3. Cehak-Holubowiczowa H., 1937. Materiał i zagadnienia cmentarzyska kurhanowego koło wsi Nawry w powiecie Postawskim. In: *Rocznik archeologiczny*, 1. Wilno.
4. Gostkowski R., 1927. Wykopalka w Pompei przy via dell Abbondanza w latach 1911–26. Kraków.
5. Gostkowski R., 1928. Wychowanie fizyczne w starożytności. Kraków.
6. Gostkowski R., 1936. Kapłani i kapłanki w sztuce kretańsko-mykeńskiej i gretskiej. Wilno.
7. Hołubowicz W., 1933. Mumje egipskie w Wilnie. In: *Obitka z „Kurjera Wileńskiego“*.
8. Hołubowicz W., 1937. Pięć lat pracy terenowej Muzeum archeologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1933–1937). In: *Rocznik archeologiczny*, 1. Wilno.

nai kasinėjimai (vad. dr. A. Kuncevičius), leidžiantys naujai nušviesti Lietuvos pilių genezę. Žemaitijoje tyrinėjami romėniškojo laikotarpio Paragaudžio, Paalksnių pilkapynai (vad. prof. habil. dr. M. Michelbertas), parengta monografija apie vieną iš paminklų. Unikalūs tautų kraustymosi laikotarpio kapinynai tyrinėjami Šilutės raj., Nemuno žemupyje (vad. dr. V. Šimėnas). Labai didelės apimties paminklosauginio pobūdžio kasinėjimai vyksta Kaune, Marvelės kapinyne (vad. m. as. A. Astrauskas). Šių tyrinėjimų pagrindu baigiamos rengti dvi daktaro disertacijos. Užnemunės bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus paminklus, ypač labai vertingą Turlojiškės kompleksą, tyrinėja dr. A. Merkevičiaus vadovaujama ekspedicija. Didelės apimties žvalgomieji ir stacionarūs kasinėjimai atliekami rytų ir pietryčių Lietuvos akmens amžiaus paminkluose (vad. doktorantai T. Ostrauskas ir E. Šatavičius). Doktorantas G. Vėlius vykdo reikšmingus XIII–XIV a. Kernavės-Kriveikiškio kapinyno tyrinėjimus. Universiteto archeologai taip pat atlieka paminklosauginio pobūdžio tyrinėjimus ardomose Vilniaus, Šalčininkų, Širvintų ir Trakų rajonų pilkapynuose.

Atkurta Vilniaus universiteto Archeologijos katedra, pagrindinė mokymo įstaiga, rengianti kvalifikuotus archeologus, tapo viena rimčiausių archeologinių institucijų Lietuvoje, nuo 1990 metų jau išleidusi apie 50 diplomuotų archeologų, sėkmingai dirbančių Lietuvoje ir už jos ribų.

9. Hołubowicz W., 1939. Krzywy gród z XIV w na górze Bekeszowej w Wilnie. In: *„Wilno“*, 1.
10. Kulikauskas P., 1952. Lietuvos archeologijos mokslo klausimai draugo Stalino kalbų mokslo klausimais šviesoje. In: Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas, t. 9, Vilnius, p. 168–178.
11. Kulikauskas P., 1953. Lietuvos archeologijos mokslo klausimai draugo Stalino veikalų kalbos mokslo klausimais šviesoje. In: *Lietuvių kalbos ir kultūros klausimai J. V. Stalino veikalų kalbos mokslo klausimais šviesoje*. Vilnius, p. 186–198.
12. Kulikauskas P., 1981. Archeologijos mokslas Vilniaus universitete. In: *Istorija*, XXI (1), p. 111–118.
13. Mažiulis A., 1983. Prof. dr. J. Puzinas ir jo mokslinis palikimas. In: Puzinas, J. *Rinktiniai raštai*, t. 1: Proistorė. Chicago, p. 13–22.
14. Puzinas J., 1983. Žvilgtelėjus į dabartinės Lietuvos archeologijos darbus. In: Puzinas, J. *Rinktiniai raštai*, t. 1: Proistorė. Chicago, p. 643–646.
15. Šabajevaitė L., 1980. Archeologija ir etnografija Vilniaus Stepono Batoro universitete (1919–1939 m.). In: *Istorija*, XX (2), p. 95–107.

16. Volkaitė-Kulikauskienė R., 1955. Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje. In: *Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto mokslo darbai*, 5: Istorijos-filologijos fakulteto mokslo darbai, t. 1, p. 120–138.

17. VUI, 1977. Vilniaus universiteto istorija 1803–1940. Vilnius.

18. VUI, 1979. Vilniaus universiteto istorija 1940–1979. Vilnius.

19. Wójcik Z. 1997 O powołaniu Konrada Jażdżewskiego na katedrę Prehistorii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. In: *Archeologia i starożytnicy*. Łódź, p. 305–314.

20. Голубович В., Голубович Е., 1945. Кривой город – Вильно. In: *КСИИМК*, XI. Москва–Ленинград.

21. Клейн Л., 1993. Феномен советской археологии. Санкт-Петербург.

22. Равдоникас В. И., 1931. О применении метода диалектического материализма к истории доклассового общества. In: *Сообщения ГАИМК*. №9/10, с. 5–32.

23. Равдоникас В. И., 1939. История первобытного общества, ч. 1. Ленинград.

24. Равдоникас В. И., 1947. История первобытного общества, ч. 2. Ленинград.

25. Спицын А., 1925. Литовские древности. In: *Таута ir žodis*, kn. III. Kaunas.

ARCHAEOLOGY AT VILNIUS UNIVERSITY

Aleksiejus Luchtanas

Summary

Several stages distinctly stand out in Lithuania in the development of University-level archaeological study. The first stage was in 1919–1940 with the first efforts to teach and prepare specialists. The second stage occurred in 1944–1990 during the period of soviet occupation, when the Archaeology

department was opened with limited breaks and specialists were trained. The third stage began in 1990, when the Archaeology department was rehabilitated, a systematic preparation of archaeologists was begun, and a separate speciality formed.

Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo regione iki Kristaus

Aleksiejus Luchtanas ir Raimundas Vytenis Sidrys

Bronzos amžius¹ (1600–550 pr. Kr.) Rytų Pabaltijui yra svarbus laikotarpis, nes pirmą kartą užmezgami nuolatiniai prekybos ryšiai su Vidurio Europa ir Skandinavija, ir taip Pabaltijo bei prosuomių gentys išsiveržia iš uždaro kaimyninio bendradarbiavimo. Bronzos kiekio importo kaita tuo metu Rytų Pabaltijyje, ypač Sambijoje, turi didesnę negu tik regioninę reikšmę. Dauguma šio metalo buvo keičiama į vietinį gintarą, o tai reiškia, kad bronzos kaita atspindi gintaro paklausos svyravimą Skandinavijoje ir Vidurio Europoje. Šis santykis padeda išryškinti labai svarbų klausimą – gintaro mainų išsiplėtimą visoje Europoje bronzos amžiuje.

Šis amžius yra vienas iš mažiausiai ištirtų Rytų Pabaltijo gyventojų istorijos laikotarpių. Neaiškus yra perėjimo iš akmens amžiaus į bronzos laikotarpis. Trūksta nuosekliai tyrinėtų gyvenviečių, išskyrus pačius ankstyviausius piliakalnius, kurie, beje, atsiranda tik vėlyvajame bronzos amžiuje ir ne visame tyrinėtame regione. Laidojimo paminklų taip pat labai mažai, jie paplito tik vakarinėje regiono dalyje. Manoma, kad šiuo laikotarpiu vyko reikšmingų ūkio ir visuomeninių pokyčių, perėinant iš neolito laikotarpio, nors, kaip matysime, pati bronzos medžiaga galbūt nebuvo svarbiausias šio proceso katalizatorius.

Iki šiol žymiausi Rytų Pabaltijo bronzos amžiaus tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė visapusiškai dirbinių tipologinei ir chronologinei analizei bei radimvie-

čių geografijai (E. Šturms, 1931, 1936; L. Vankina, 1962; J. Dąbrowski, 1968; V. Lōugas 1970; Э. Григалавичене, А. Мяркявичюс, 1980). Pasirodė taip pat originalių darbų, kurių autoriai mėgino atskleisti to regiono etnokultūrinius bei socialinius ekonominius proistorijos procesus, remdamiesi archeologinės medžiagos visuma (Я. Граудонис, 1967; Ł. Okulicz, 1970, 1976; L. Jaanits, S. Laul, V. Lōugas, E. Tōnison, 1982; E. Grigalavičienė, 1995).

Remiantis šių autorių darbais susiklostė visas spektras interpretacijų dėl bronzos daiktų išplitimo ir jų reikšmės visuomenei. Yra du požiūriai, kurie labiausiai skiriasi vienas nuo kito: vieni tyrinėtojai iškelia naujos, „progresyvos“ technologijos reikšmę, su metalo dirbinių atsiradimu siejamas gamybinio ūkio išsigalėjimas (J. Selirand ir E. Tōnison, 1984, p. 53; M. Gimbutienė 1985, p. 61). Kiti archeologai, antra vertus, mano, kad Rytų Pabaltijyje iš esmės nebuvo bronzos amžiaus ir vietos gyventojai iki pat plataus geležies panaudojimo tęsė neolitines ūkio tradicijas (Л. Крживицкий, 1913; M. Zvelebil, 1985, p. 148).

Nagrinėjame regione nebuvo vietinių žaliavos šaltinių ir visi metalai yra atvežtiniai. Artimiausi metalo šaltiniai² yra vario ir alavo telkiniai Bohemijoje, Ore kalnuose, Čekijoje, vario telkiniai vidurio Slovakijoje, vidurio Vokietijoje ir Rytų Alpių kalnuose. Šuolaikinė metalurginė analizė nebandė nustatyti bronzos amžiaus metalo dirbinių Rytų Pabaltijyje tikslios geografinės kilmės. Taigi bronzos Rytų Pabaltijyje galėjo būti importuota tiesiai iš minėtų šaltinių, bet, kaip vėliau bandysime įrodyti, didesnė tikimybė, kad bronzos buvo atvežta per tarpininkus metalų apdirbimo centrus šiaurinėje Vokietijoje ir Skandinavijoje.

Analizuojant „bronzos amžių“ įvairiuose regionuose pirmiausia iškyla klausimų dėl jo reikšmės. Ar tai laikotarpis, kai randama sąlygiškai mažai bronzos dirbi-

¹ Mes vartojame terminą „bronzos“, nes dažnai vartojamas terminas „žalvaris“ (vok. *messing*; angl. *brass*; pran. *laiton*) netinka. Metalurginiu požiūriu bronzos apibūdinama kaip įvairūs vario lydiniai su alavu ar kitais metalais, pavyzdžiui, stibiu, manganu, švinu (išskyrus cinką ir nikelį). O žalvaris yra „vario lydinys, kurio svarbiausias legiruojantysis elementas yra cinkas“ (LTE, t. 12, p. 471). Šiuo metu Lietuvoje beveik visi atrodantys bronzaišakai archeologiniai metalo radiniai laikomi (ar neteisingai vadinami) „žalvariniais.“ Tačiau iki tarybinių laikų Lietuvos archeologai dažnai vartojo terminą bronzos vietoj žalvario. A. Merkevičius jau senai nustatė (1980, p. 112) spektrinės analizės būdu: iš 82 analizuotų bronzos amžiaus radinių Lietuvoje apie 89 proc. buvo bronziniai ir tik apie 5 proc. žalvariniai. Žalvaris iki Romos imperijos laikų nebuvo plačiai vartojamas Europoje (J. Briard 1979, p. 6).

² Nėra jokių duomenų, kad Vakarų Lenkijos vario telkiniai buvo naudojami bronzos amžiuje (T. Stepniak 1986, p. 6).